

Om spørgsmålet: Hvad er oplysning?¹

AF MOSES MENDELSSOHN

SLAGMARK #76
SIDER: 175-181

Ordene *oplysning*, *kultur* og *dannelse* er i vores sprog endnu nyligt ankomne. De hører foreløbigt kun til bøgernes sprog. Den gemene hob forstår dem knapt. Skulle dette også være et bevis på, at sagen blandt os endnu er ny? Jeg tror det ikke. Man siger om et bestemt folk, at det intet bestemt ord har for *dyd* og intet for *overtro*; selvom man med ret må have lov til at tilskrive det et ikke ringe mål af dyd og overtro.

Imidlertid har sprogbrugen, der synes at ville angive en forskel mellem disse ensbetydende ord, endnu ikke haft tid til at fastsætte grænsen for ordene. Dannelse, kultur og oplysning er modifikationer af det sociale liv – virkninger af at forbedre deres sociale stand; virkninger af flid og menneskenes anstrengelser.

Jo mere den sociale tilstand hos et folk via kunst og flid er blevet bragt i harmoni med menneskets bestemmelse, desto mere *dannelse* har dette folk.

Dannelse inddeles i *kultur* og *oplysning*. *Kulturen* synes mere at angå det *praktiske*: I kvalitet, finesse og skønhed inden for håndværk, kunst og sociale sæder (objektiv) – og i færdighed, flid og håndelag inden for disse samt interesser, instinkter og skikke inden for disse (subjektiv). Jo mere disse hos et folk svarer til menneskets bestemmelse, desto mere kultur bliver der tillagt folket; ligesom et jordstykke yder mennesket nyttige ting, desto mere det er blevet sat i stand gennem menneskenes flid, og jo mere kultivering og avl det bliver tilføjet. *Oplysning* synes derimod at rette sig mere mod det *teoretiske* – mod fornuftig erkendelse (objektivt) og færdighed (subjektivt) til den fornuftige eftertanke over det menneskelige livs forhold, i overensstemmelse med deres vigtighed og deres indflydelse på menneskets bestemmelse.

Jeg sætter altid menneskets bestemmelse som målestok og mål for alle bestræbelser og anstrengelser; jeg sætter altid menneskets bestemmelse som et punkt, efter hvilket vi må rette vores øjne, hvis vi ikke vil miste os selv.

Et sprog opnår *oplysning* gennem videnskaberne og opnår *kultur* gennem selskabelig omgang, poesi og veltalenhed. Gennem oplysning bliver sproget velegnet til teoretisk brug, og gennem kultur bliver sproget velegnet til praktisk brug. De to giver tilsammen et sprog *dannelsen*.

Kultur i det ydre betyder *polering*.² Hil den nation, hvis polering er virkning af kulturen og oplysningen; hvis ydre glans og formfuldhed har indre, gedigen ægthed til grund!

Oplysning forholder sig til kulturen som teori til praksis i det hele taget; som erkendelse til sædeligheden; som kritik til virtuositeten. I og for sig selv betragtet (objektivt) står de i den mest nøjagtige sammenhæng, skønt de subjektivt ofte kan være adskilte.

Man kan sige: Nürnbergerne har mere kultur, berlinerne mere oplysning, franskmændene mere kultur, englænderne mere oplysning; kineserne³ megen kultur og lidet oplysning. Grækerne havde begge dele, kultur og oplysning. De var en *dannet* nation, ligesom deres sprog er et *dannet* sprog. I det hele taget er et folks sprog det bedste tegn på dets dannelse af kulturen såvel som af oplysningen, i udbredelse såvel som styrke.

Endvidere lader menneskets bestemmelse sig inddele i 1) bestemmelsen af mennesket betragtet som *menneske*, og 2) bestemmelsen af mennesket betragtet som *borger*.

Med hensyn til kulturen er disse betragtninger sammenfaldende, idet al praktisk fuldkommenhed kun har en værdi i relation til det sociale liv, dvs. al praktisk fuldkommenhed må ene og alene svare til bestemmelsen af mennesket som medlem af samfundet. *Mennesket som menneske behøver ingen kultur*. Men det⁴ behøver *oplysning*.

Stand og erhverv⁵ i det borgerlige liv bestemmer for ethvert medlem *pligter* og *rettigheder* og kræver i henhold til pligter og rettigheder andet håndlag og anden færdighed, andre tilbøjeligheder, drifter, samfunds sæder og skikke, en anden *kultur* og *polering*. Jo mere disse i alle stænder stemmer overens med deres erhverv, dvs. med deres respektive bestemmelser som medlemmer af samfundet, desto mere kultur har nationen.

Oplysning kræver også af hvert individ i overensstemmelse med dets stand og erhverv andre teoretiske *indsigter* samt anden færdighed til at opnå disse, altså en anden grad af *oplysning*. Den *oplysning*, som interesserer mennesket som menneske, er *almen* – uanset forskel i stand. Oplysningen af mennesket, betragtet som borger, modificerer sig i overensstemmelse med *stand* og *erhverv*. Menneskets bestemmelse sætter her igen sin målestok og mål for bestræbelsen.

Ifølge dette ville en nations oplysning forholde sig som: 1) mængden af erkendelse, 2) dennes vigtighed, dvs. forhold til bestemmelsen af a) mennesket og b) borgeren, 3) dens udbredelse i alle stænder 4) udmålt efter deres erhverv.

Dermed ville graden af folkeoplysningen være at bestemme ifølge et i det mindste *firfoldigt*, sammensat forhold, hvis dele selv igen er delvist sammensat af enklere forhold af dele.

Menneskeoplysning kan komme i konflikt med borgeroplysning. Visse sandheder, der er nyttige for mennesket som menneske, kan af og til skade mennesket som borger. Herom er følgende at overveje: Kollisionen kan opstå mellem 1) væsentlige eller 2) tilfældige bestemmelser af mennesket og sammen med 3) væsentlige eller 4) uvæsentlige, tilfældige bestemmelser af borgeren.

Uden de væsentlige bestemmelser af mennesket synker mennesket ned til fæet,⁶ og uden de uvæsentlige bestemmelser af mennesket er det ingen god, skøn skabning. Uden de væsentlige bestemmelser af mennesket som borger ophører statsforfatningen med at være; uden de uvæsentlige bestemmelser af mennesket som borger forbliver statsforfatningen, i visse supplerende forhold ikke den samme.

Ulykkelig er den stat, der må vedkende sig:

at i den harmonerer den væsentlige bestemmelse af mennesket ikke med den væsentlige bestemmelse af borgeren,

at oplysningen, der er menneskeheden uundværlig, ikke ville kunne udbrede sig til alle stænder i riget, uden at forfatningen ville være i fare for at gå til grunde. Her lægger filosofien hånden på munden!⁷ Nødvendigheden kunne her foreskrive love eller snarere smede lænker, som er til at lægge på menneskeheden, for at bøje menneskeheden ned og konstant undertrykke den!

Når den uvæsentlige bestemmelse af mennesket kommer i strid med den væsentlige eller uvæsentlige bestemmelse af borgeren, så skal regler fastsættes, ifølge hvilke undtagelser bør finde sted og kollisionstilfældene kan blive afgjort.

Hvis den væsentlige bestemmelse af mennesket ulykkeligvis selv er blevet bragt i

modstrid med sin uvæsentlige bestemmelse, hvis man ikke må udbrede visse nyttige og forskønnende sandheder for menneskene, uden at nedrive de for mennesket nu én gang iboende grundsætninger i religionen og sædeligheden, så vil den dydselskende oplyser gå frem med forsigtighed og varsomhed og hellere tolerere fordommen, end fordrive den sandhed, som er så tæt sammenslynget med den. Ganske vist er denne maksime altid blevet hykleriets beskyttelsesværn, og vi kan takke denne maksime for så mange århundreder med barbari og overtro. Hver gang man ønskede at pågribe forbrydelsen, reddede den sig ind i helligdommen. Desuagtet⁸ vil menneskevennen selv i den mest oplyste tid stadigvæk skulle tage hensyn til denne betragtning. Det er vanskeligt, men ikke umuligt at finde skillelinjen, der også her adskiller brug fra misbrug. –

Jo ædlere en ting i sin fuldkommenhed, desto skrækkeligere i sit henfald, siger en hebraisk forfatter. Et råddent træ er ikke lige så afskyeligt som en henfalden blomst; denne er ikke så ækel som et råddent dyr; og denne er ikke lige så skrækkelig som mennesket i sit henfald. Således også med kultur og oplysning. Jo ædlere i deres blomstring; desto afskyeligere i deres henfald og fordærvelse.

Misbrug af oplysningen svækker den moralske følelse og fører til *stivsind*, *egoisme*, *irreligion*⁹ og *anarki*. Misbrug af kulturen avler *overdådighed*, *hyklery*, *blødagtighed*, *overtro* og *slaveri*.

Hvor oplysning og kultur går deres vej med samme skridt, da er de hinandens bedste forvaringsmiddel imod korruption. Måden hvorpå de fordærvs står i umiddelbar modsætning til hinanden i *overmål* i sin *nationale lyksalighed*; overmålet, som den mest fuldkomne sundhed af den menneskelige krop, kan allerede i og for sig kaldes en sygdom eller overgangen til sygdom. En nation, som gennem *dannelsen* er kommet til den højeste tinde af national lyksalighed, er netop derved i fare for at falde, fordi den ikke kan stige højere. – Men dette fører for langt væk fra det foreliggende spørgsmål!

Oversat af Anders Hee Nørbjerg Poulsen

NOTER

- 1 Jeg takker den anonyme reviewer for gennemlæsningen af oversættelsen og alle kommentarerne, som jeg stort set har fulgt over alt. Teksten er oversat efter Moses Mendelssohn: *Über die Frage: Was heißt aufklären?*, s. 3-8 i E. Bahr (udg.): *Was ist Aufklärung? Thesen und Definitionen*. Stuttgart: Bibliographisch ergänzte Ausgabe 2008. Teksten blev første gang publiceret i *der Berlinischen Monatsschrift* i 1784, Vierter Band: Julius bis Dezember, s. 193-200 i Berlin ved *Haude und Spencer* og udgivet af Friedrich Gedicke og Johanne Erich Biester. Teksten er siden blev trykt i blandt andet *Moses Mendelssohn: Gesammelte Schriften*, Jubiläumsausgabe, Bd. 6, 1: Kleinere Schriften I, Bearbeitet von Alexander Altmann, Frommann-Holzboog Verlag, Stuttgart 1981, s. 115-119.
- 2 Det tyske ord er *Politur*, der kommer af verbet *polieren* og kan oversættes med polere, gøre skinnende, glatte, slibe o.a. På dansk har man også substantivet *politur*, der dog ikke synes at have mistet de betydninger, der er indeholdt i det tyske *Politur*. Både det danske og tyske *Politur* kommer af det latinske *politura*, der kan oversættes med afpudsning. Adverbiet *politure* kan det betyde: Smagfuldt indrettet, elegant, fin, dannet, åndelig uddannet (O.a.)
- 3 I den tyske tekst står der *Sineser*, der i det 18. århundrede er almindelig for *Chinesen* (cf. Bahr 2008, s. 57). (O.a.)
- 4 Pronomenet 'det' henviser til mennesket.
- 5 Udtrykket er "Stand und Beruf". Etymologisk set og måske også hvad angår indhold, så er der en forbindelse mellem *Beruf* og 'rufen'. Et erhverv kan være noget, som man bliver udnævnt/(hid)kaldet til. Et menneskes stand beror altså ikke kun på erhverv; standen kan også være afhængig af fx formue, herkomst og ægteskab eller mere abstrakt et kald (Guds kald, eller måske knap så religiøst udtrykt "enhver svarer sit", omend det udtryks oprindelseskontekst er uklar).
- 6 Det tyske ord er *Vieh*. Substantivet kan spores i det latinske *pecū* (flok, kvæghold). Med det i bagehovedet kunne man oversætte *Vieh* med kvæg, kreatur, kvæghoved, torsk, kræ eller bæst. En anden mulighed er fæ, som her er valgt. Det danske ord "fæ" har samme rod, som det tyske *Vieh* (tak til revieweren for at gøre opmærksom på dette) altså det latinske *pecū*, cf. www.ordnet.dk, *ordbog over det danske sprog*, opslag: fæ. I parentes bemærket, så vælger den engelske oversættelse af Mendelssohns tekst "beast". En mulig dansk ækvivalent dertil er bæst, der stammer fra det latinske *bestia*. *Bestia* kan oversættes med *dyr*, som den ufornuftige og umælende skabning; kort sagt er *bestia* modsætningen til mennesket. Man kan dog tale om "bestia cicur" » det tamme dyr i forbindelse med fx offentlige kampe med gladiatoren eller forbrydere (O.a.). Den engelske oversættelse findes i Schmidt 1996.

- 7 Cf. *Det Gamle Testamente*, Dom. 18:19 (O.a.)
- 8 ”Demungeachtet”. Præpositionen ”ungeachtet” styrer normalt genitiv, men den styrer også dativ i tekster fra det 17. og 18. århundrede, cf. *Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*: <http://www.dwds.de/> (O.a.)
- 9 Præfikset *ir-* er opstået efter en assimilation mellem *in-* og religion. Betydningen af *in-* er nege- rende (*u*), cf. ord som *ex inkognito*, *indifferent*, *inhumanus*, eller *umenneskelig*. En fordanskning kunne være *ikke-religion*, men som eksemplerne viser, så findes der på dansk allerede en brug af *-in*. Derfor fastholdes formen *ir-religion* (O.a.)

LITTERATUR

- Arkush, A. (1994). *Moses Mendelssohn and the Enlightenment*, Albany: State University of New York Press.
- Altmann, A. (1973). *Moses Mendelssohn. A Biographical Study*, Littman Library of Jewish Civilization. London: Routledge & Kegan Paul.
- Das Wortauskunftssystem zur deutschen Sprache in Geschichte und Gegenwart*. Tilgængelig på: <http://www.dwds.de/>
- Freudenthal, G. (2012). *No religion without idolatry. Mendelssohn's Jewish Enlightenment*. Notre Dame, Indiana: University of Notre Dame Press.
- Heine, H. (1834). *Geschichte der Religion und Philosophie in Deutschland*, Tilgængelig på: http://www.digbib.org/Heinrich_Heine_1797/Zur_Geschichte_der_Religion_und_Philosophie_in_Deutschland, Zweites Buch.
- Hermann, M. Z. Meyer. (1967). *Moses Mendelssohn Bibliographie, Mit einer Einführung von Hans Herzfel.*, Berlin: de Gruyter.
- Kaysersling, M. (1862). *Moses Mendelssohn. Sein Leben und seine Werke*. Leipzig: Hermann Mendelssohn.
- Mendelssohn, M. (1784). Ueber die Frage: was heißt aufklären? *Berlinische Monatsschrift*, Vierter Band: Julius bis Dezember, udgivet af Friedrich Gedicke og Johanne Erich Biester, Berlin ved Haude und Spencer.
- Mendelssohn, M. (1981). Über die Frage: Was heißt aufklären, M. Mendelssohn: *Gesammelte Schriften*, Jubiläumsausgabe, Bd. 6, 1: Kleinere Schriften I, Bearbeitet von Alexander Altmann. Stuttgart: Frommann-Holzboog Verlag.
- Mendelssohn, Moses. (2008). Über die Frage: Was heißt aufklären? *Was ist Aufklärung? Thesen*

- und Definitionen*, E. Bahr (red.). Stuttgart: Bibliographisch ergänzte Ausgabe.
- Rosenstock, B. (2010). *Philosophy and the Jewish question: Mendelssohn, Rosenzweig, and beyond*. New York: Fordham University Press.
- Schmidt, J. (red.) (1996): *What Is Enlightenment? Eighteenth-Century Answers and Twentieth-Century Questions*. Berkeley, Los Angeles, London: University of California Press.
- Sorkin, D. (1996). *Moses Mendelssohn and the Religious Enlightenment*. London: Peter Halban.